

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΤΟΥ 3ου ΔΙΕΘΝΟΥ
ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

GREEK
LINGUISTICS '97

PROCEEDINGS OF THE 3rd
INTERNATIONAL CONFERENCE
ON THE GREEK LANGUAGE

ΑΘΗΝΑ 1999
ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ

Ελληνικά της Κάτω Ιταλίας: η κοινωνιογλωσσολογική άποψη

MARIANNA KATSOGIANNOY

Ινστιτούτο Επεξεργασίας του Λόγου

LACITO (Laboratoire de Langues et Civilisations à Tradition Orale) - CNRS

Abstract

In the context of language shift studies, the observation of the greek-speaking community of Calabria (Italy) leads to a better understanding of the sociological conditions causing language shift and death. This paper deals with both socio-demographic data and data concerning the linguistic repertoire, the conditions of language use and the speakers' attitudes. It will be argued that the conditions leading to language shift or maintenance cannot be analysed exclusively on the basis of economic and political factors that influence speakers' attitude. Concerning the Calabrian community, the most important element seems to be the symbolic value of the language, which depends upon the mental representation that the whole community (speakers and non-speakers) have of their social and cultural identity.

Η ελληνόφωνη μειονότητα της Καλαβρίας: έδαφος και πληθυσμός

Το φαινόμενο με το οποίο θα ασχοληθούμε εδώ είναι η γλωσσική αλλαγή που συμβαίνει τις τελευταίες δεκαετίες στην ελληνόφωνη περιοχή της Καλαβρίας (Ιταλία). Πρόκειται για μία αρκετά τυπική περίπτωση σταδιακής εγκατάλειψης ενός γλωσσικού κώδικα, διαδικασία της οποίας θα προσπαθήσουμε να δείξουμε τα στάδια και τις παραμέτρους, όπως προκύπτουν από τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας¹.

Είναι καταρχήν ανάγκη να διευκρινιστεί ο όρος "γλωσσική μειονότητα", για τον οποίο δεν υπάρχει σταθερός και γενικά αποδεκτός ορισμός. Στην πραγματικότητα πρόκειται για *εμπειρική έννοια*, της οποίας το περιεχόμενο ποικίλλει ανάλογα με τις εκάστοτε πολιτικές και ιστορικές συνθήκες. Ειδικά στην περίπτωση της Ιταλίας που μας ενδιαφέρει εδώ, η αναγνώριση μίας μειονότητας εξαρτάται κυρίως από γεωγραφικά και διαχρονικά κριτήρια²: πρόκειται για πληθυσμούς εγκαταστημένους σε συγκεκριμένες περιοχές της χώρας, που χρησιμοποιούν παραδοσιακά μία γλώσσα διαφορετική από τα ιταλικά (SALVI, 1975: 14). Εφαρμόζοντας τα παραπάνω κριτήρια στην περίπτωση της ελληνόφωνης μειονότητας της Καλαβρίας, μπορούμε να πούμε ότι πρόκειται για ένα πολύ μικρό τμήμα του πληθυσμού, χωρίς ιδιαίτερα εθνογραφικά χαρακτηριστικά, που διαφοροποιείται αποκλειστικά χάρη στη γλωσσική του παράδοση. Σύμφωνα με την ιταλική νομοθεσία, τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι επαρκή για να χαρακτηριστούν οι ελληνόφωνοι σαν μειονότητα με αναγνωρισμένα

δικαιώματα. Όπως θα δούμε όμως στη συνέχεια, το καθεστώς αυτό δεν αποτελεί απαραίτητα ρυθμιστικό παράγοντα διατήρησης ή εγκατάλειψης μιας γλωσσικής ποικιλίας, εφόσον η ιδεολογική τοποθέτηση της κοινότητας –η οποία καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη γλωσσική συμπεριφορά των μελών της –μπορεί να παίζει εξίσου σημαντικό ρόλο. Πριν προχωρήσουμε στην ανάλυση των καθαρά κοινωνιογλωσσολογικών παραμέτρων θα θίξουμε δύο ζητήματα εξίσου κρίσιμα για την επιβίωση της ελληνόφωνης μειονότητας: τον εδαφικό της καθορισμό και τον αριθμό των ομιλητών.

Ακόμη και όσοι δεν συμφωνούν με τη θεωρία του G. Rohlfs για την αρχαιοελληνική καταγωγή της γλώσσας, παραδέχονται ότι η περιοχή που σήμερα ονομάζεται *Calabria greca* είχε στο παρελθόν πολύ μεγαλύτερη έκταση απ'ό,τι σήμερα. Έχει μάλιστα σχεδιαστεί και χάρτης στον οποίο φαίνεται η υποχώρηση της γλώσσας και η εδαφική της συρρίκνωση, από το 15ο αιώνα μέχρι σήμερα (Spano 1965). Οι σύγχρονοι χάρτες παρουσιάζουν την ελληνόφωνη περιοχή σαν ένα μικρό πυρήνα ορεινών χωριών, περιορισμένο σ'ένα τετράγωνο με διαστάσεις περίπου 10x10 km, που περιλαμβάνει τις (διοικητικές) κοινότητες Condofuri, Roccaforte del Greco, Roghudi και Bona (AIDLICM, 1975: 17). Η εικόνα αυτή όμως μεταβάλλεται συνεχώς, λόγω των μετακινήσεων του πληθυσμού. Πράγματι, μία έντονη τάση αστυφιλίας οδηγεί τους αγροτικούς πληθυσμούς των ορεινών χωριών να εγκαθίστανται όλο και συχνότερα στην πρωτεύουσα του νομού (Reggio di Calabria) ή στις παραθαλάσσιες κωμοπόλεις της περιοχής. Το ίδιο αποτέλεσμα έχει και η αναγκαστική εγκατάλειψη ορισμένων χωριών που οφείλεται σε φυσικές καταστροφές, συνήθως κατολισθήσεις του εδάφους. Έτσι, η σημερινή κατανομή του πληθυσμού περιλαμβάνει, εκτός από την παραδοσιακά ελληνόφωνη περιοχή, και μία ζώνη διασποράς των ομιλητών του ιδιώματος, που εκτείνεται σε όλο το μήκος της ακτής από τη Bona Marina μέχρι το Reggio di Calabria.

Με το εδαφικό ζήτημα συνδέεται και αυτό του αριθμού των ομιλητών της γλώσσας, για τον οποίο δεν υπάρχουν δεδομένα μετά το 1921. Μέχρι την ημερομηνία αυτή, οι επίσημες απογραφές δείχνουν μία συνεχή μείωση των ελληνόφωνων:

έτος	ελληνόφωνοι	σύνολο κατοίκων	ποσοστό %
1901:	10 694	14 211	75,2 %
1911:	8 535	14 337	59,5 %
1921:	3 639	14 336	25,3 %

(πηγή: SPANO, 1965),

ενώ ο συνολικός πληθυσμός της Καλαβρίας παραμένει σταθερός. Μετά το 1921, οι κρατικές απογραφές δεν διαχωρίζουν πια ανάμεσα σε πολίτες αποκλειστικά ιταλόφωνους και μέλη εθνικών μειονοτήτων και τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία

προέρχονται από τις κατά προσέγγιση εκτιμήσεις ορισμένων ερευνητών που επισκέφθηκαν την περιοχή. Από τις εκτιμήσεις αυτές, η πιο αξιόπιστη φαίνεται να είναι αυτή του G. Rohlfs, σύμφωνα με τον οποίο το 1950 οι ελληνόφωνοι ήταν περίπου 2.200 (Rohlfs 1950: 14). Ο αριθμός αυτός έχει μειωθεί κατά πολύ από τότε, κυρίως λόγω της εσωτερικής μετανάστευσης, που γίνεται για βιοποριστικούς λόγους και έχει συνήθως κατεύθυνση τη Βόρεια Ιταλία. Οι οικογένειες που εγκαταλείπουν την περιοχή διατηρούν συχνά δεσμούς με τον τόπο καταγωγής τους, δεν μπορούν όμως να θεωρηθούν ενεργά μέλη της μειονότητας. Όταν, το 1984, προσπάθησα να κάνω μία πρόχειρη καταμέτρηση των ομιλητών, διαπίστωσα ότι οι ελληνόφωνοι κάτοικοι των ορεινών χωριών δεν ξεπερνούσαν τους 500. Αυτός ο αριθμός έχει σήμερα μειωθεί ακόμη περισσότερο, ενώ δεν υπάρχει τρόπος να ξέρουμε πόσοι είναι αυτοί που κατοικούν στην περιοχή της “διασποράς”.

Ρεπερτόριο και χρήση της γλώσσας

Σημαντικό ρόλο για την ανάλυση της κοινωνιολογικής κατάστασης παίζει η μελέτη της ευρύτερης γλωσσικής κοινότητας, η οποία αποτελείται τόσο από ιταλόφωνους, όσο και από δίγλωσσους ομιλητές της μειονοτικής γλώσσας. Δεν υπάρχει εδώ η δυνατότητα για πλήρη ανάλυση αυτού του θέματος (το οποίο άλλωστε ανάγεται στη διαχρονική μελέτη της ιστορίας του γλωσσικού ζητήματος της Ιταλίας), είναι όμως απαραίτητο να περιγράψουμε το είδος της διγλωσσίας (*diglossia*) που επικρατεί και τις σχέσεις που ισχύουν ανάμεσα στις διάφορες γλωσσικές ποικιλίες.

Η συνηθέστερη γλώσσα που χρησιμοποιείται στην καθημερινή επικοινωνία των κατοίκων της Καλαβρίας είναι μία σύγχρονη ρωμανική γλώσσα, αρκετά διαφορετική από τα ιταλικά, η οποία ονομάζεται *calabrese* ή, συνηθέστερα, *dialetto*. Η επιλογή του όρου *dialetto* από τους ίδιους τους ομιλητές για να αναφερθούν στη μητρική τους γλώσσα, είναι χαρακτηριστική της σχέσης ηγεμονίας μεταξύ καθημερινής και επίσημης γλώσσας. Το *dialetto* είναι γλώσσα προφορικής παράδοσης, δεν έχει τυποποιημένη μορφή και χαρακτηρίζεται από μεγάλη ποικιλία στις μορφές του, οι οποίες διαφέρουν τόσο γεωγραφικά, όσο και ως προς τις γενιές των ομιλητών. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού καταλαβαίνει σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό την ιταλική που είναι η επίσημη γλώσσα του κράτους, χωρίς να είναι πάντα σε θέση να την χρησιμοποιήσει (Falcone 1974). Μεταξύ του *dialetto* και των ιταλικών παρατηρείται τις τελευταίες δεκαετίες στην Καλαβρία, όπως και σε ολόκληρη την Ιταλία, η ανάπτυξη ενός είδους “κοινής”, η οποία στην ορολογία της ιταλικής κοινωνιολογίας ονομάζεται *italiano regionale* (τοπική ιταλική). Η τοπική ιταλική μπορεί να περιγραφεί σαν μία λαϊκή μορφή της επίσημης γλώσσας, διανθισμένη με διαλεκτικά στοιχεία, και η οποία εμφανίζεται όταν οι (διαλεκτόφωνοι) κάτοικοι μιας περιοχής προσπαθούν να αντικαταστήσουν την παραδοσιακή τους γλώσσα με την ιταλική.

Σε ό,τι αφορά τη χρήση των παραπάνω γλωσσικών ποικιλιών, η σχέση μεταξύ επίσημης γλώσσας και διαλέκτου μπορεί να περιγραφεί σαν σχέση συμπληρωματικής κατανομής, η οποία όμως δεν είναι σταθερή, αλλά μεταβάλλεται σταδιακά υπέρ των ιταλικών (Mioni & Arnuzzo- Lanszweert 1979: 93-94), ενώ η επιλογή της τοπικής ιταλικής χρησιμοποιείται από τους ομιλητές σαν σύμβολο περάσματος από μία αγροτική κοινωνία σε μία κοινωνία της οποίας τα μέλη εξελίσσονται προς τα αστικά επαγγέλματα. Πρόκειται για μία κατάσταση *μεταβατικής* διγλωσσίας, όπου η ιεράρχηση των γλωσσικών αποθεμάτων και η επιλογή της ποικιλίας που θα χρησιμοποιηθεί σε κάθε κατάσταση επικοινωνίας εξαρτάται από ένα πολύπλοκο πλέγμα γλωσσικών και εξωγλωσσικών παραμέτρων: γλωσσική ικανότητα του ομιλητή, γνώση του κώδικα από τους συνομιλητές, πεδία χρήσης³ της κάθε γλώσσας, επιστημότητα του λόγου, ...

Ανάμεσα σε όλες τις παραπάνω ποικιλίες της ιταλικής, το ελληνικό ιδίωμα αντιπροσωπεύει τη (δεύτερη) γλώσσα ενός μικρού αγροτικού πληθυσμού, χωρίς καμία πολιτική ή οικονομική εξουσία. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, είναι αρκετά εύκολο να καταλάβουμε γιατί η γλώσσα αυτή όχι μόνο εμφανίζεται σαν ένας ξενόγλωσσος μειονοτικός κώδικας, αλλά επιπλέον αποδεικνύεται *πλεοναστική* για την καθημερινή επικοινωνία της κοινότητας – εφόσον δεν υπάρχουν επικοινωνιακές καταστάσεις οι οποίες να απαιτούν ή έστω να προτρέπουν στη χρήση της. Στην πραγματικότητα, η γνώση αυτής της γλώσσας δεν συνεπάγεται και τη χρήση της – και είναι χαρακτηριστικό ότι οι ίδιοι οι ομιλητές δηλώνουν στις συνεντεύξεις τους ότι χρησιμοποιούν τα ελληνικά “μόνο αν τους ζητηθεί κάτι τέτοιο”.

Γλωσσική αλλαγή και στάσεις των ομιλητών

Μέχρι σήμερα, οι μελετητές της ελληνόφωνης μειονότητας ασχολήθηκαν περισσότερο με τις αιτίες που συνέβαλαν στη διατήρηση της γλώσσας, παρά με αυτές που οδήγησαν στην εγκατάλειψή της. Οι λόγοι που προβάλλονται συνήθως σχετίζονται με γεωγραφικούς και οικονομικούς παράγοντες (εδαφική απομόνωση των ελληνόφωνων χωριών και απουσία οικονομικής ανάπτυξης βλ. για παράδειγμα CARATZAS, 1958, SPANO, 1965,...), λόγοι στους οποίους πρέπει να προσθέσουμε και την έννοια της γλωσσικής ανοχής (*tolerance* ο όρος θα μπορούσε να αποδοθεί στα ελληνικά με το νεωτεριστικό *ανεξιγλωσσία*), που είναι χαρακτηριστική των πολιτισμών προφορικής παράδοσης και προέρχεται κυρίως από την απουσία ρυθμιστικής γλωσσικής πολιτικής. Αν αντίθετα προσπαθήσει κανείς να ανασυστήσει την πορεία της γλωσσικής αλλαγής της οποίας σήμερα παρακολουθούμε τα τελευταία στάδια, θα διαπιστώσει ότι τα μόνα διαθέσιμα στοιχεία είναι οι πληροφορίες που μπορούμε να αντλήσουμε από την ίδια την προφορική μνήμη των τελευταίων ομιλητών του ιδιώματος.

Τα δεδομένα της επιτόπιας έρευνας δείχνουν ότι ο σημαντικότερος παράγοντας που έχει επηρεάσει τις τελευταίες δεκαετίες τη συμπεριφορά των ομιλητών είναι το

κύρος (*prestige*) της γλώσσας (Katsoyannou 1995). Χρησιμοποιούμε την έννοια αυτή με τον ορισμό που της δίνει ο Weinreich⁴, σύμφωνα με τον οποίο πρόκειται για αξία άμεσα συνδεδεμένη με το ρόλο που μπορεί να παίξει η γλώσσα στην κοινωνική άνοδο των ομιλητών. Το κύρος της γλώσσας εξαρτάται επομένως από την εικόνα που σχηματίζει η γλωσσική κοινότητα για την κοινωνική και πολιτιστική ταυτότητα των ομιλητών. Λαμβάνοντας υπόψη αυτή την παράμετρο, βλέπουμε ότι από τη στιγμή που το ελληνικό ιδίωμα κατηγοριοποιείται σαν γλώσσα μειωμένου κύρους, οι ομιλητές του περνούν σε συμπεριφορές που είναι γνωστές στην κοινωνιογλωσσολογική βιβλιογραφία σαν “αυτο-υποτίμηση” και “αυτο-λογοκρισία” και έχουν συστηματικά αρνητικές συνέπειες για το μέλλον μιας γλώσσας.

Οι συμπεριφορές αυτές εμφανίζονται καταρχήν στη γλωσσική κοινότητα σαν αποτέλεσμα της επαφής μεταξύ ελληνόφωνων και μη ομιλητών. Μελετώντας την πρόσφατη ιστορία κάθε ελληνόφωνου χωριού χωριστά, παρατηρούμε ότι η υποχώρηση του ελληνικού ιδιώματος συμπίπτει χρονικά με συγκεκριμένες φάσεις κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης (εμπόριο, συγκοινωνίες,...). Αυτή η παρατήρηση μας επιτρέπει άλλωστε να εξηγήσουμε γιατί κάθε χωριό βρίσκεται σήμερα σε διαφορετικό στάδιο της διαδικασίας της γλωσσικής αλλαγής – εφόσον οι εξελίξεις οι οποίες την προκαλούν δεν συμβαίνουν ταυτόχρονα σε όλα τα σημεία της ελληνόφωνης περιοχής.

Ένας δεύτερος παράγοντας, που έχει παίξει εξίσου σημαντικό ρόλο για την τύχη του ιδιώματος, είναι η γλωσσική πολιτική του ιταλικού κράτους, το οποίο κατά καιρούς προσπάθησε να απαγορεύσει τη χρήση των διαλεκτικών ποικιλιών στην επικράτειά του. Στην προσπάθεια αυτή, η δημόσια εκπαίδευση, υποχρεωτική στην Καλαβρία από το 1924, έπαιξε σημαντικό ρόλο. Πρέπει να υπογραμμίσουμε ότι ο ρόλος της εκπαίδευσης σε σχέση με τη γλωσσική αλλαγή δεν συνίσταται τόσο στην εκμάθηση μιας νέας γλώσσας (είναι άλλωστε αρκετά εύκολο να διαπιστώσει κανείς ότι, σε ολόκληρη την Καλαβρία, ελάχιστοι είναι οι κάτοικοι γεννημένοι πριν από το 1940 που πράγματι έμαθαν τα ιταλικά στο σχολείο), όσο στην αξιολόγησή της: η νέα γνώση που αποκτούν οι ομιλητές της μειονότητας είναι ότι η χρήση μιας γλώσσας διαφορετικής από τη μητρική τους, μπορεί να είναι προτιμότερη και κοινωνικά περισσότερο αποδεκτή.

Τα δεδομένα που προκύπτουν από τη μελέτη του σημερινού πληθυσμού, δείχνουν ότι μέχρι το 1930 περίπου, το ελληνικό ιδίωμα ήταν η πρώτη (“μητρική”) γλώσσα της πλειοψηφίας των κατοίκων των ελληνόφωνων χωριών. Αυτή η διαπίστωση ενισχύεται και από τις συνεντεύξεις με ομιλητές μεγάλης ηλικίας, οι οποίοι συχνά αναφέρουν ότι η εκμάθηση του *dialetto*, μεταγενέστερη από αυτήν του ελληνικού ιδιώματος, οφείλεται κυρίως στην εκπαίδευση (δημοτικό σχολείο). Παράλληλα, παρατηρούμε ότι αυτοί οι ίδιοι ομιλητές έχουν περάσει σήμερα σε γενικευμένη χρήση του *dialetto*, το οποίο χρησιμοποιούν σαν γλώσσα καθημερινής επικοινωνίας. Αυτή η αλλαγή των γλωσσικών συνηθειών, συνοδεύεται συστηματικά από τις συμπεριφορές που ονομάσαμε “αυτο-

ποτίμηση” και “αυτο-λογοκρισία”. Οι μαρτυρίες για τη συμπεριφορά αυτή είναι άφθονες, και προέρχονται κυρίως από ομιλητές της επόμενης γενιάς: όχι μόνο αποφεύγεται η χρήση των ελληνικών ως ένδειξη κοινωνικής και πολιτιστικής κατωτερότητας, αλλά κυρίως γίνεται συνειδητή προσπάθεια από τους γονείς να μην μεταδοθεί η μειονοτική γλώσσα στα παιδιά τους. Υπενθυμίζουμε ότι η άρνηση των ομιλητών να μεταδώσουν τη γλώσσα τους, τοποθέτηση για την οποία έχει προταθεί και ο όρος “γλωσσική αυτοκτονία”⁵, είναι από τις συνηθέστερες αιτίες εξαφάνισης μιας γλώσσας.

Τα αποτελέσματα αυτής της αρνητικής στάσης, εμφανίζονται στην επόμενη γενιά, της οποίας η πρώτη γλώσσα είναι το *dialetto*. Υπάρχουν βέβαια ακόμη πολλοί δίγλωσσοι ομιλητές, από τη στιγμή όμως που το ρεπερτόριό τους διευρύνεται με σκοπό να συμπεριλάβει τα ιταλικά, μειώνεται δραστικά η γλωσσική ικανότητα στο ελληνικό ιδίωμα. Οι ίδιοι οι ομιλητές περιγράφουν την κατάστασή τους λέγοντας ότι δεν έμαθαν τη γλώσσα μιλώντας, αλλά ακούγοντας “τους μεγάλους που μιλούσαν μεταξύ τους”, συχνά μάλιστα αναφέρουν την αδυναμία τους να σχηματίσουν φράσεις στα ελληνικά. Τα λεγόμενά τους επιβεβαιώνονται και από τα δεδομένα της καθαρά γλωσσικής έρευνας : στο επίπεδο αυτό, η μελέτη των ιδιολέκτων οδηγεί στη διαπίστωση ότι στη γενιά αυτοί εμφανίζονται οι πρώτοι τελικοί ομιλητές⁶ του ελληνικού ιδιώματος.

Από την κοινωνιογλωσσολογική άποψη, οι απαντήσεις στα ερωτηματολόγια της επιτόπιας έρευνας δείχνουν ότι η στάση αυτής της γενιάς ομιλητών απέναντι στη γλώσσα δεν είναι θετική. Δεδομένου όμως ότι τα στατιστικά δεδομένα έχουν αλλάξει και η χρήση του ιδιώματος έχει πλέον μειωθεί στο ελάχιστο, η απόρριψη δεν είναι τόσο εμφανής όσο στην προηγούμενη γενιά: το συνηθέστερο επιχείρημα που προβάλλεται σήμερα δεν είναι η καλύτερη κοινωνική ένταξη, αλλά η επικοινωνιακή ανεπάρκεια της γλώσσας: απ’ό,τι λένε οι ίδιοι οι ομιλητές στις συνεντεύξεις τους, “το γκρέκο⁷ δεν το καταλαβαίνει κανείς”, “είναι μία γλώσσα που δεν μιλιέται πια”.

Ανάμεσα στους ομιλητές αυτής της γενιάς εμφανίζονται και ορισμένα φαινόμενα χαρακτηριστικά των τελικών σταδίων της γλωσσικής αλλαγής: πρόκειται για την κρυπτολαλική λειτουργία, της οποίας η σχέση με την εξαφάνιση μίας γλώσσας είναι συστηματική (DECROSSE, 1984, DORIAN, 1981), για το γεγονός ότι η χρήση του ελληνικού ιδιώματος θεωρείται από τους ομιλητές του σαν ένα είδος οικογενειακού ή ιδιωτικού “αστείου” ή “παιχνιδιού”, αλλά και για την αναγωγή της γλώσσας σε σύμβολο ενότητας και αλληλεγγύης μεταξύ των μελών της κοινότητας. Αυτή η τελευταία λειτουργία της γλώσσας, γνωστή και από άλλες μελέτες με θέμα τη γλωσσική αλλαγή⁸, παρατηρείται κυρίως στα αστικά κέντρα, δηλαδή στους ομιλητές που έρχονται συχνότερα σε επαφή με ιταλόφωνους πληθυσμούς, και δίνει την εντύπωση μιας μεταστροφής στη στάση της κοινότητας, που δηλώνεται μέσα από την ανάπτυξη μιας ιδεολογίας “για τη διάσωση της πολιτιστικής κληρονομιάς”. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για φαινόμενο χαρακτηριστικό των καταστάσεων

ταχύρυθμης κοινωνικής αλλαγής, σε σχέση με το οποίο παραθέτουμε την ερμηνεία της A. Tabouret-Keller, η οποία αναφέρεται ειδικά στη μελέτη της ιταλικής κοινωνίας:

“Si de tels mouvements [ethnismes linguistiques] se développent cependant et prennent racine, en Italie et ailleurs, y compris dans des couches populaires, c’est que dans des situations en crise, en voie de changement rapide, ce qui résiste le mieux aux transformations sociales et qui maintient un semblant de durée, c’est ‘le sentiment d’une identité’. Il demeure d’autant plus facilement qu’il est plus abstrait, plus imaginaire. [...] La valeur symbolique que les communautés attribuent à leurs identités rend à la limite caduque la nécessité de différences linguistiques réelles; elles peuvent avoir existé, exister dans la littérature seulement (c’est la fameuse ‘diglossie littéraire’), voire n’avoir pour support que la seule dénomination raciale, ethnique ou nationale.” (Tabouret-Keller 1982: 37).

Η παραπάνω ανάλυση συμπίπτει με την αρχική μας πρόταση σχετικά με τη συμβολική λειτουργία της γλώσσας: από τη στιγμή που ο λόγος γύρω από τη γλώσσα ως σύμβολο ταυτότητας και αλληλεγγύης υποκαθιστά την ίδια τη γλώσσα ως κώδικα επικοινωνίας, η διαδικασία της γλωσσικής αλλαγής δεν είναι πλέον αντιστρεπτή και η χρήση της μειονοτικής γλώσσας ακολουθεί φθίνουσα πορεία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- ¹ Πρόκειται για δωδεκάμηνη επιτόπια έρευνα που πραγματοποιήθηκε το 1984-85. Για λεπτομερή περιγραφή βλ. Katsoyannou 1995.
- ² Ορισμένοι συγγραφείς (Terracini 1957, Giordan 1992) προτείνουν και άλλα κριτήρια, όπως η επιθυμία ενός πληθυσμού να διατηρήσει τις πολιτιστικές ιδιαιτερότητές του ή η διεκδίκηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων. Τα κριτήρια αυτά όμως χαρακτηρίζονται “υποκειμενικά” και δεν λαμβάνονται υπόψη από την ισχύουσα νομοθεσία.
- ³ Η επιλογή του γλωσσικού κώδικα συνδέεται σταθερά με ορισμένα πεδία χρήσης (*domains*) που αντιστοιχούν σε διάφορους τομείς της ανθρώπινης δραστηριότητας, όπως η οικογένεια, το σχολείο, η διοίκηση ... (Fishman 1964, Dorian 1981).
- ⁴ “The value of a language in social advance might be designated *prestige*. More than any other criterion of dominance, it is socially determined. [...] As a technical term [...] ‘prestige’ had better be restricted to a language’s value in social advance or dispensed with altogether as too imprecise.” (Weinreich 1974: 79, σημ. 34).
- ⁵ “[...] it is as though a culture [...] sometimes ‘decides’, for reasons of functional economy, to suppress a part of itself in the process of onward transmission. [...] we can say that there comes a point when multilingual parents no longer consider it necessary or worthwhile for the future of their children to communicate with them in a low prestige language variety [...] which is lacking in positive connotations [...] In this sense they may be said ‘to commit suicide’ [...]” (DENISON, 1977: 21).
- ⁶ Οι τελικοί ομιλητές δεν έχουν επαρκή γνώση του γλωσσικού συστήματος και η ομιλία τους εμφανίζει συστηματικές ιδιαιτερότητες σε όλα τα επίπεδα ανάλυσης της γλώσσας. Στην περίπτωση των τελικών ομιλητών, δεν έχουμε μόνο δομικές απλοποιήσεις (φαινόμενο το οποίο παρατηρείται γενικά κατά τα τελευταία στάδια της γλωσσικής αντικατάστασης), αλλά *συρρίκνωση* του γλωσσικού συστήματος, η οποία μπορεί να αποδοθεί κυρίως στον τεχνητό χαρακτήρα που έχει για την ομάδα αυτή των ομιλητών η χρήση της γλώσσας υπό εξαφάνιση.
- ⁷ “Γκρέκο” είναι το τοπικό όνομα του ελληνικού ιδιώματος της Καλαβρίας, το μόνο που γνωρίζουν και

χρησιμοποιούν οι ομιλήτές του. Οι άλλες ονομασίες που έχουν προταθεί κατά καιρούς, όπως *grecoanico* (πιθανώς από το λατινικό *graecanicum*), *bovese* (από το όνομα του χωριού Βοβα), *romaico* “ρωμαίικα” (σε αντιδιαστολή προς το *romanzo* “ρωμανικά”), είναι γνωστές μόνο από τις διάφορες μελέτες της γλώσσας.

- ⁸ Το παράδειγμα των Η.Π.Α. είναι από τα πιο γνωστά στην κοινωνιογλωσσολογική βιβλιογραφία: “Ainsi, l’usage des langues maternelles non anglaises s’efface et disparaît après deux ou trois générations aux Etats-Unis, mais les attitudes favorables à ces langues maternelles durent plus longtemps et peuvent resurgir même si leur usage a pratiquement disparu. Le sentiment qui résiste le mieux (et qui est le plus capable d’un ‘redressement spontané’) est celui d’une identité ethnique non centrale.” (FISHMAN *et al.*, 1982 : 60-61).

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- AIDLICM (Association Internationale pour la Défense des Langues et Cultures Menacées), 1975: *La situation des communautés linguistico-culturelles de la région de Calabria. Rapport établi par la Commission Internationale d’Information et d’Enquête désignée par l’AIDLICM* (Perpignan - Reggio Calabria).
- Caracausi G. & G. Rossi-Taibi 1959: *Testi neogreci di Calabria* (Palermo: Istituto Siciliano di studi bizantini e neoellenici).
- Caratzas S. 1958: *L’origine des dialectes néo-grecs de l’Italie méridionale*. (Paris: Les Belles-Lettres).
- Decrosse A. 1984: “La fonction cryptique du langage”. *Langage et société* 28.2.
- Dorian N. 1981: *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect* (Philadelphia: University of Pennsylvania Press).
- _____ 1982: “Language loss and maintenance in language contact situations”. In Lambert R. & B. Freed (eds.), *The Loss of Language Skills* (Rowley, Mass., Newbury House).
- _____ (ed.), 1989: *Investigating Obsolescence. Studies in Language Contraction and Death* (Cambridge: Cambridge University Press).
- Falcone G. 1973: “Il dialetto romaico della Bovesia”. *Memorie dell’Istituto Lombardo di Scienze e Lettere* (Classe di Lettere) 34.
- Giordan H. (éd.) 1992: *Les minorités en Europe: Droits linguistiques et droits de l’homme* (Paris: Kimé).
- Katsoyannou M. 1986: “Il caso Gallicianò: Aspetti socio-linguistici della Grecità calabrese”. *Calabria Sconosciuta* IV/6.
- _____ 1992: “Mort des langues et locuteurs terminaux: le cas de la minorité grécophone de la Calabre (Italie)”. *Plurilinguismes* IV.
- _____ 1995: *Le parler gréco de Gallicianò (Italie): description d’une langue en voie de disparition* (Διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Paris VII).

- _____ προς δημοσίευση (1988): "Substitution linguistique et réduction grammaticale d'une langue en danger: les locuteurs terminaux du gréco (Italie)". Ανακοίνωση στο XVI International Congress of Linguists (Paris) 1997.
- Mioni A. & A. Arnuzzo-Lanszweert 1979: "Sociolinguistics in Italy". *International Journal of the Sociology of Language* 21.
- Rohlf G. 1950: *Historische Grammatik der unteritalianischen Gräzität* (München: Verlag der Bayerischen Akademie der Wissenschaften).
- Spano B. 1965: *La grecità bizantina e i suoi riflessi geografici nell'Italia meridionale e insulare* (Pisa: Libreria Goliardica).
- Tabouret-Keller A. 1982: "Entre bilinguisme et diglossie: du malaise des cloisonnements universitaires au malaise social". *La linguistique* 18.1.
- _____ 1985: "Langage et société: les corrélations sont muettes". *La linguistique* 21.
- Terracini B. 1957: *Conflitti di lingua e di cultura* (Venezia: Neri Pozza).
- Weinreich U. 1968: "Unilinguisme et multilinguisme". In Martinet A. (éd.) *Le langage* (Paris, Gallimard, Encyclopédie de la Pléiade).
- _____ 1974 (1953): *Languages in contact: findings and problems* (The Hague-Paris, Mouton, New York).